

Senovės žemaičių laidojimo papročiai. IV dalis: Darbo įrankiai kapuose

Antanas KAVALIAUSKAS

Skelbiame ketvirtąją Žemaičių muziejaus „Alka“ archeologo, rinkinio saugotojo-kuratoriaus Antano Kavaliausko mokslu populiarinio straipsnių ciklo „Senovės žemaičių laidojimo papročiai“, skirtą aptarti V–XII a. žemaičių kultūrinės tradicijas, pažįstamas daugiausiai iš Žemaitijos regiono archeologinių paminklų-senų kapinynų mokslinių tyrinėjimų, dalį.

Pirmajame ciklo straipsnyje (žr. <https://www.muziejusalka.lt/naujienos/senoves-zemaičiu-laidojimo-papročiai-i-dalis-ginklai/>) buvo rašoma apie ginklų dėjimą į kapus ir žemaičių ginklus. Antrajame straipsnyje (žr. <https://www.muziejusalka.lt/naujienos/senoves-zemaičiu-laidojimo-papročiai-papuošalai-ii-dalis/>) dėmesys buvo sutelktas į papuošalus, kurie sietini su moteriška sfera, nors dalį aprašomų papuošalų nešiojo ir vyrai. Trečiasis straipsnis (žr. <https://www.muziejusalka.lt/naujienos/senoves-zemaičiu-laidojimo-papročiai-laidojimo-kryptys/>) buvo skirtas mirusiųjų laidojimo erdvinei orientacijai, tai yra, kuria kryptimi pasaulio šalių atžvilgiu mirusieji guldomi į kapą. Šis, ketvirtasis ciklo straipsnis, – apie darbo įrankius ir jų dėjimą į kapus tradiciją.

Ankstesniuose ciklo straipsniuose buvo rašyta, kad mirusiesiems priklausiusių daiktų dėjimas į kapus buvo svarbi laidotuvių ritualo dalis. Lietuvoje gyvenusios baltų gentys, greičiausiai, tikėjo, jog po mirtiniame pasaulyje žmogus ir toliau tęsia žemės gyvenimą: užima tas pačias pareigas, dirba tokius pačius darbus, priklauso tam pačiam socialiniam sluoksniui (Gimbutienė M.), todėl į kapus buvo dedami daiktai, reikalingi tolesnei mirusiojo veiklai ir egzistencijai užtikrinti: būtiniausi darbo įrankiai,

Įmovinis kirvis. IV–VI a. Maudžiorų kapinynas (Kelmės r.)

ginklai, raitelio ir žirgo aprangos daiktai, papuošalai bei įvairūs buities reikmenys.

Rašant apie žemaičių vyrų kapus, pirmiausia yra prisimenami kirviai. Tai universalūs įrankiai, naudoti tiek buityje, tiek kovoje. Ypač tai būdinga įmoviniams kirviams, kurie V–IX a. aptinkami žemaičių ir žiemgalių kapinyuose. Šie kirviai išsiskiria savo forma – jie panašūs į geležinių vamzdžių fragmentus, viename gale suplotus ir užaštrintus. Tokia forma paveldėta dar iš bronzos amžiaus (apie 1800–500 m. pr. Kr.), naudota ankstyvajame geležies amžiuje (500–0 m. pr. Kr.) ir romėniškajame laikotarpyje (0–400 m. po Kr.). Žinios apie gamybos procesą ir technologijas buvo perduodamos iš kartos į kartą. Laidojimo ritualo metu įmoviniai kirviai į kapus buvo dedami įvairiai, jie randami prie mirusiojo galvos, šono, pečių srityje, šono, retkarčiais – prie kojų. Žemaičių muziejuje „Alka“ saugoma nemaža įmovinių kirvių kolekcija iš Maudžiorų kapinyno (Kelmės r.), Žaduvėnų (Telšių r.) ir Vienragių (Rietavo r.) pilkapynų. Vikingų laikotarpyje (IX–XII a.) tradicijos keitėsi, įmoviniai kirviai nebebuvo naudojami, paplpio plačiaaašmeniai pentiniai kirviai su skyde kotui, kurie pagal formą artimesni šiuolaikiniams kirviams. Pentinių plačiaaašmenių kirvių žemaičių gyventoje teritorijoje aptikta mažai, kaip jie buvo dedami į kapus nežinoma.

Žemaičių moterų laidojimo tradicijos glaudžiai susijusios su verpstukų (vilnų verpimo įrankių) dėjimu į kapus. Kapuose išlieka nesunykę tik akmeninis ar molinis verpstuko smagratis. Jis kartais yra ornamentuotas, panašus į miniatiūrinį girnų akmenį. Pirmosiose Žemaičių muziejaus „Alka“ gautų eksponatų knygoje (GEK) verpstukai dažnai vadinami „girnakuliukais“ t. y. mažais girnų akmenimis. Verpstukų žemaičių moterų kapuose aptinkama nemažai. Vien tik Bikavėnų kapinyno tyrinėjimų metu rasta apie 30 verpstukų. Žąsino kapinyne aptikti 28 verpstukai, Paragaudžio – 10, Žvilių ir Upynos kapinyuose – po 8 verpstukus (Vaitkuskienė L., Valatka V., Tautavičius A.). Žemaičių ka-

(Nukelta į 22 p.)

Verpstukai (molinis ir akmeniniai). IX–XI a. Paragaudžio kapinynas (Šilalės r.)

pinynuose verpstukai į kapus dažniausiai būdavo dedami mirusiųjų moterų galvūgalyje, kairėje ar dešinėje galvos pusėje, o retkarčiais – virš galvos. Žąsino kapinyne tokiu būdu į kapus padėta 56 proc. visų verpstukų su nustatyta padėtimi kape, Bikavėnų – 46,8 proc., Upynos kapinyne – 40 proc. verpstukų. Pastebėta tendencija verpstukus dažniau dėti kairėje galvos pusėje (Vaitkunskienė L., Tautavičius A.).

Paprotys dėti į kapus verpstukus nebuvo paplitęs visoje žemaičių teritorijoje. Jakštaičių-Meškių kapinyne atsitiktinai rasti tik 2 verpstukai. Maudžiorų, Juodsodės ir Paluknio kapinynus palikusios bendruomenės, matyt, neturėjo papročio dėti verpstukus į moterų kapus, nors buitįje šiuos darbo įrankius moterys, be abejo, naudojo. Minėtuose kapinyuose verpstukų visai nerasta.

Kitas dažnai moterų kapuose pasitaikantis įrankis – ylos. Jos randamos be medinių rankenų, nes pastarosios per ilgą laiką žemėje suyra. Ylų aptikta visuose tyrinėtuose centrinės Žemaitijos V–XII a. laidojimo paminkluose. Pastebėti tam tikri ylų padėties kape lokaliniai skirtumai. Pietvakariniai žemaičiai (Jūros upės baseinas, Šilalės r.) ylas į moterų kapus neretai dėdavo kartu su verpstukais, todėl čia ylų, kaip ir verpstukų, daugiausiai pasitaikė padėtų mirusiųjų moterų galvūgalio srityje. Upynos kapinyne tokia tendencija akivaizdi – 70 proc. visų ylų aptikta mirusiųjų galvūgalio srityje.

Bikavėnų ir Žąsino kapinyuose taip padėtų ylų yra atitinkamai 57,1 proc. ir 53,7 proc. Galvūgalio srityje ylas dažniau dėdavo kairėje galvos pusėje (Bikavėnai – 28,5 proc. visų atvejų; Žąsinas – 26,9 proc.), nors Upynos kapinyne šie įrankiai dažniau guldyti dešinėje galvos pusėje (50 proc. visų ylų). Žąsino ir Bikavėnų kapinyuose, be to, pastebima tendencija

ylas dėti prie kairės kojos žemiau kelio (Žąsinas – 23 proc. visų ylų; Bikavėnai – 21,4 proc.) (Tautavičius A., Vaitkunskienė L.). Maudžiorų kapinyną palikusi šiaurinių žemaičių (Kelmės r.) bendruomenė ylas į kapus dėdavo truputį kitaip. Šiame kapinyne pastebėta tendencija ylas į kapus dėti ne tik mirusiųjų galvūgalyje (31,2 proc. visų atvejų), bet ir prie kairės mirusiojo rankos, peties-žąsto arba alkūnės srityje. Taip Maudžiorų kapinyne padėta 43,7 proc. visų ylų. Pietvakarinėje žemaičių gyvento ploto dalyje taip padėtų ylų rasta tik Upynos kapinyne (25 proc. visų atvejų) (Valatkienė L., Tautavičius A.).

Peiliai tiesiais ir lenktais ašmenimis (universalus darbo įrankis), laidojimo ritualo metu dėtas tiek į vyrų, tiek į moterų kapus. Visi pietvakarių žemaičių (Bikavėnai, Žąsinas, Žviliai, Paragaudis, Upyna) kapinyuose rasti peiliai yra tiesiais ašmenimis. šiaurinių (Maudžiorai ir Juodsodė), šiaurės rytinių (Jakštaičiai- Meškiai) ir pietrytinių (Paluknys) žemaičių kapinyuose rasta daugiau ar mažiau darbo peilių lenktais ašmenimis. Tokie peiliai dažniau dėti į moterų kapus. Maudžiorų kapinyne lenktų peilių aptikta netgi daugiau nei peilių tiesiais ašmenimis. Jame rasti 27 lenkti peiliai (58,6 proc. visų peilių, tai yra 27 iš 46 peilių).

Darbo peiliai tiesiais ašmenimis centrinės Žemaitijos kapinyuose V–XII a. į kapus dažniausiai būdavo dedami mirusiojo juosmens kairėje arba dešinėje pusėje, nors pasitaikė padėtų ir ant pilvo. Juosmens srityje vienokiu ar kitokiu būdu padėti peiliai tiesiais ašmenimis Maudžiorų kapinyne sudaro 50 proc. visų peilių, Upynos – 46,3 proc., Bikavėnų – 43,4 proc., Paluknio – 42,7 proc., o Žąsino kapinyne – 21,8 proc. visų peilių. Pastarąjį kapinyną palikusi bendruomenė peilius dažniau paguldėdavo mirusiojo galvos dešinėje pusėje (taip padėta 31,2 proc. visų peilių). Peiliai lenktais ašmenimis Maudžiorų kapinyne moterų kapuose dažnai randami padėti dešinės rankos peties-žąsto srityje (33,3 proc. visų lenktų peilių), taip pat nemažai jų aptikta mirusiųjų galvūgalio kairėje arba dešinėje pusėje (atitinkamai 16,6 proc. ir 8,3 proc.) (Tautavičius A., Vaitkunskienė L., Valatkienė L., Valatka V., Tautavičienė B., Urbanavičius V., Dowgird T.). Peilių lenktais ašmenimis paplitimas tarp šiaurinių, šiaurės rytinių ir pietrytinių žemaičių gali būti siejamas su žiemgalių genčių tradicijų įtaka. Tačiau, kaip rodo Maudžiorų kapinyne tyrinėjimų duomenys, žemaičiai šiuos darbo įrankius į kapus neretai dėdavo kitaip nei žiemgaliai. Pastarieji lenktus peilius į

Iš kairės: peilis tiesiais ašmenimis, peilis lenkais ašmenimis ir yla. IV–VI a. Maudžiorų kapinynas (Kelmės r.), Žaduvėnų pilkapynas (Telšių r.).

moterų kapus guldydavo mirusiosios juosmens srityje (Vaškevičiūtė I.).

Rečiau centrinės Žemaitijos kapinyuose pasitaikė tokių darbo įrankių, kaip geležinės peikenos, dalgiai ar adatos. Su peikenomis susidurta tyrinėjant Maudžiorų kapinyną. Kasinėjimų metu rastos 2 peikenos. Viena iš jų buvo paguldyta mirusiojo galvos dešinėje pusėje (kapas Nr. 141), o kita – prie mirusiojo dešinės kojos, kelio srityje (kapas Nr. 214) (Valatkienė L.).

Tyrinėtų centrinės Žemaitijos VIII–XII a. kapinynų archeologinėje medžiagoje žinomas tik 1 dalgis ir 1 adata. Dalgis rastas pietvakariųjų žemaičių Žąsino kapinyno kape Nr. 13, mirusiojo kairės kojos blauzdos srityje, o adata – pietrytinių žemaičių Paluknio kapinyne palaidotos moters (kapo Nr. 14) juosmens dešinėje pusėje (Vaitkunsienė L., Dowgird T.).

Žemaičių kapuose randami darbo įrankiai iš esmės niekuo nesiskiria nuo kitų baltų genčių darbo įrankių bei technologškai mažai kuo skiriasi nuo kaimyninių skandinavų ar slavų genčių įrankių. Žinoma, pilno vaizdo apie naudotus darbo įrankius iš kapų medžiagos susidaryti negalima, nes laidotuvių metu ne visus juos dėdavo į kapus, be to, didelė dalis įrankių buvo pagaminti iš medžio bei kitų aplinkos poveikiui neatsparių medžiagų, kurios laikui bėgant greitai sunyksta.

Nuotraukos iš Žemaičių muziejaus „Alka“ fondų

„ŽEMAIČIŲ tarmės, 1 dalis. Žemaičių tarmės krašto istorija“

2026 m. Vilniaus knygų mugėje buvo pristatyta 2025 m. Lietuvių kalbos instituto išleista iš Kretingos rajono Reketės kaimo (Imbarės seniūnija) kilusio kalbininko Antano Salio knyga „Žemaičių tarmės, 1 dalis. Žemaičių tarmės krašto istorija“ (vok. „Die žemaitischen Mundarten. Teil I. Geschichte des žemaitischen Sprachgebiets“, 1930) – A. Salio parašytos mokslų daktaro disertacijos vertimas iš vokiečių į lietuvių kalbą (vertėjas – Alfonsas Tekorius (1934–2025)). Knygą sudarė Geolingvistikos centro mokslo darbuotoja dr. Simona Vyniautaitė.

Pristatant šią knygą visuomenei buvo akcentuojama, jog „*Gyvybingas ir stragus žemaitiškas žodis nuo seno ėjo pas žmogų ir tapo žemaičių tapatybės simboliu*“. Išleidžiant knygą, organizuojant jos pristatymą LITEXPO parodų rūmuose siekta „aktualizuoti ne tik A. Salio surinktus vertingus istorinius duomenis, jo istorines ir kalbines išvalgas, bet ir aktualiais žemaičių tapatybės klausimais pakviesti diskutuoti žymius žemaičius, kurie savo gyvenimu bei moksline veikla jau yra įrodę žemaitiško žodžio galią.

Diskusijoje kalbėta apie istorinių žemaičių žemių įtaką dabartinėms lietuvių tarmėms (dr. J. Drungilas), šiuolaikinės regioninės žemaičių kalbos formavimąsi (dr. S. Vyniautaitė) ir apie kūrybines žemaitiško žodžio galias (dr. L. Sungailienė). Diskusijos organizatoriai pažymėjo, kad „*Gyvu žodžiu – ne tik pasakojimais ar dainomis, bet ir kasdiene buitine kalba – kuriama pridėtinė žemaitiškumo vertė, kurią kalbininkai vertina kaip vieną iš kalbos (tarmės, šnektos) gyvybingumo rodiklių*“.

Renginio organizatoriai tikėjosi, kad diskusija paskatins skaitytojus domėtis tiek istorine, tiek dabartine Žemaitija, o diskusijose dalyvių – skirtingų sričių mokslininkų – išvalgos ir patirtys bus naudingos aiškinantis įvairias žemaitiškumo sampratas. Tai, jų nuomone, ypač svarbu viešojoje erdvėje netylant svarstymams ir ginčams dėl žemai-

(Nukelta į 24 p.)